

การบริหารการศึกษา : แนวคิด ทฤษฎีและรูปแบบการบริหารจัดการ

รองศาสตราจารย์ ดร.สิน งามประโคน
คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

การปฏิรูปการศึกษาเป็นแนวทางที่มีความสำคัญยิ่งต่อการปรับเปลี่ยนการศึกษาให้เป็นการศึกษาที่ดี มีคุณภาพ เครื่องมือสำคัญในการปฏิรูปการศึกษาของไทยคือ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๕๕๓ นับเป็นครั้งแรกที่นโยบายการศึกษาของชาติมีสถานะภาพเป็นพระราชบัญญัติเป็นการปรับเปลี่ยนครั้งสำคัญทั้งแนวคิดโครงสร้าง และกระบวนการ ด้วยความมุ่งมั่นที่จะยกระดับคุณภาพการศึกษาไทยและคุณภาพของคนไทยโดยรวมให้สูงขึ้น^๑

การบริหารการศึกษามีความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียน สถาบันและประเทศชาติ การบริหารจึงเป็นสิ่งสำคัญที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ถึงคุณภาพของสถานศึกษา ในด้านการให้ความรู้แก่ผู้เรียน เป็นทักษะแนวทางในการบริหารการศึกษาของผู้บริหารเพื่อเป็นการพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาและสถานศึกษาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ซึ่งการบริหาร (Administration) สอดคล้องกับแนวคิดของ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) “การบริหาร” คือ การดำเนินกิจการให้สำเร็จด้วยความร่วมมือกับผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นกิจการเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ กิจการบ้านเมือง หรือกิจการในครอบครัวก็อยู่ภายใต้หลักการเดียวกัน ฉะนั้น การบริหารจึงเกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจการโดยการดำเนินกิจการร่วมกับผู้อื่นมีองค์ประกอบทั้งภายนอกและภายใน^๒ และ วิโรจน์ สารรัตน์ได้กล่าวว่า “การบริหาร” ซึ่งตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Administration” ซึ่งหมายถึง การเป็นผู้บริหารงานขององค์การแห่งใดแห่งหนึ่ง หรือหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งซึ่ง Massie & Douglas ได้กล่าวถึงการบริหารเป็นได้ทั้งศิลป์ ศาสตร์ และวิชาชีพ ซึ่งมีดังนี้^๓

^๑ กระทรวงศึกษาธิการ, กระทรวงศึกษาธิการกับการขับเคลื่อนปฏิรูปการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

^๒ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), บริหารองค์กรแนวพุทธเลือกธรรมะให้ตรงกับปัญหาฝ่าวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร : หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒.

^๓ วิโรจน์ สารรัตน์, การบริหารการศึกษา หลักการ ทฤษฎี หน้าที่ ประเด็นและบทวิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๖), หน้า ๒- ๓.

๑. กรณีที่เป็นศิลป์ (Art) หมายถึง ทักษะและความรู้ที่แต่ละคนได้พัฒนาขึ้นเพื่อให้บรรลุจุดหมาย จุดใดจุดหนึ่ง โดยทักษะและความรู้ที่พัฒนาขึ้นนั้น อาจเกิดจากการฝึกฝนหรือการทำงานร่วมกับ บุคคลอื่นที่มีความชำนาญหรือได้รับการพัฒนาทักษะทางการบริหารมาเป็นอย่างดีแล้ว เหมือนนักดนตรี หรือนักจิตรกรที่ได้ฝึกฝนหรือเรียนรู้จากนักดนตรีหรือจิตรกรที่มีความชำนาญหรือมีทักษะสูง

๒. กรณีที่เป็นศาสตร์ (Science) หมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดจากการสืบค้นหาความรู้ใหม่ ๆ ด้วยวิธีการเชิงวิทยาศาสตร์ มีการรวบรวมข้อมูล การตั้งสมมติฐาน และการทดสอบสมมติฐาน เป็นต้น ดังเช่นในช่วงศตวรรษที่ผ่านมาได้มีการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ ๆ ก่อให้เกิดทฤษฎีทางการบริหารขึ้นมา มากมายหลายทฤษฎี ซึ่งผู้บริหารสามารถนำไปประยุกต์ใช้ผสมผสานกับความเป็น “ศิลป์” ที่มีการ พัฒนาขึ้นในแต่ละบุคคล กล่าวอย่างง่ายก็คือ ศิลป์เป็นเรื่องของการกระทำ การฝึกฝนเพื่อความชำนาญ ส่วนศาสตร์เป็นเรื่องของความรู้ รู้ว่าจะทำอะไรและทำอย่างไร (art is doing, and science is knowing what and how to do)

๓. กรณีเป็นวิชาชีพ (Profession) นั้นเกิดขึ้นจากทั้งความเป็นศิลป์และความเป็นศาสตร์ โดยมี เกณฑ์ที่แสดงถึงความเป็นวิชาชีพจากการมีองค์ความรู้ในวิชาชีพนั้นๆอย่างเป็นระบบโดยบุคคลใน วิชาชีพนั้นๆ จะต้องได้รับการพัฒนาในเชิงสติปัญญาอยู่เสมอต้องการความมีทัศนคติเพื่อการ เปลี่ยนแปลง มีการสืบค้นหาความคิดใหม่ (new ideas) อยู่เสมอเน้นการให้บริการต่อผู้อื่นที่ต้องการ หลักการเชิงจริยธรรมว่า เงินไม่ได้เป็นปัจจัยที่จะใช้วัดผลสำเร็จในวิชาชีพที่สำคัญ และมีมาตรฐานทาง วิชาชีพที่กำหนดขึ้นโดยสมาคมทางวิชาชีพนั้นได้รับการยอมรับมีการฝึกฝนอบรมและการปลูกฝังทัศนคติ ค่านิยมต่อวิชาชีพนั้นๆ

การบริหารในองค์กรจำเป็นต้องอาศัยผู้บริหารที่มีความรู้ในเรื่องของการบริหารทั้ง แนวคิด ทฤษฎี ตลอดถึงหลักธรรมที่ส่งเสริมการบริหารให้มีประสิทธิภาพหากผู้บริหารไม่มีความรู้ ในเรื่องแนวคิด ทฤษฎี และหลักพุทธธรรมในการบริหาร องค์กร โรงเรียน สถาบัน ประเทศชาติย่อมจะ ไม่ประสบผลสำเร็จ ไม่เกิดสัมฤทธิ์ผลในการบริหารที่ดี ในทางพุทธศาสนามีหลักพุทธธรรมที่สามารถ ประยุกต์เข้ากับหลักการบริหารหนึ่งในหลักธรรมนั้น ก็คือ สังคหวัตถุ ๔ ซึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง สังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้ สังคหวัตถุ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ทาน (การให้)	๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
๓. อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)	๔. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)

ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยาในโลกนี้ และสมานัตตตา ในธรรมนั้นๆ ตามสมควร สังคหวัตถุธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไป ไปได้ฉะนั้น ถ้าไม่พืงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดา ก็ไม่พืงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหวัตถุเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านี้จึงถึงความใหญ่ และเป็นผู้นำสรรเสริญ^๔

ผู้วิจัย จึงเห็นว่าการบริหารการศึกษา : แนวคิด ทฤษฎีและรูปแบบการบริหารจัดการจึงมีความ สำคัญสำหรับผู้บริหารองค์กรเป็นอย่างมากในการนำแนวคิด ทฤษฎี และรูปแบบการบริหารจัดการที่ดี มีประสิทธิภาพประกอบด้วยหลักพุทธธรรมไปประยุกต์ใช้ในการบริหารเพื่อทำให้องค์กรประสบผลสำเร็จ และเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีการบริหารการศึกษา
๒. เพื่อศึกษารูปแบบการบริหารจัดการศึกษา
๓. เพื่อวิเคราะห์แนวโน้มเชิงทฤษฎีและรูปแบบการบริหารการศึกษาสู่การปฏิบัติ

วิธีดำเนินการวิจัย

๑. รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับการศึกษา หนังสือ รายงานการวิจัย และหลักธรรมทางพุทธศาสนา ดังนี้

๑. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือ รายงาน การประชุม หลักธรรมทางพุทธศาสนา และเอกสารอื่นๆ โดยอาศัยหลักแนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับการ บริหารการศึกษา

๒. ศึกษาค้นคว้าหลักพระไตรปิฎกที่เกี่ยวข้องและหนังสือพระพุทธศาสนาเพื่อบูรณาการ กับการบริหารการศึกษา

๓. ศึกษาวิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาและหลักพุทธธรรม เชิงบูรณาการ

^๔ อด.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๕๑.

๔. สรุปรูปแบบการบริหารการศึกษากับหลักพุทธธรรมเชิงบูรณาการ

๕. แบบสัมภาษณ์ (Interviewing) การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ (Formal Interview) และการสัมภาษณ์ไม่เป็นทางการ (Informal Interview) จากกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิทางการศึกษาและพุทธศาสนา จำนวน ๑๐ รูป/คน

๖. ประชุมกลุ่มย่อย สันทนาการกลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นการสนทนาพูดคุยกัน ประมาณ ๖-๘รูป/คน โดยกลุ่มบรรพชิต และฆราวาส ที่มีความรู้เกี่ยวกับการบริหารการศึกษา

๒. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลจากเอกสาร ดังนี้

๑. ศึกษาจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเพื่อให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับการบริหารการศึกษา : แนวคิด ทฤษฎีและรูปแบบการบริหารจัดการ

๒. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยเชิงคุณภาพ เกี่ยวกับการบริหารการศึกษา : แนวคิด ทฤษฎีและรูปแบบการบริหารจัดการ

๓. การศึกษาจากภาคสนาม (Field Studies) ผู้วิจัยใช้วิธี การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม เพื่อเก็บข้อมูลตามความเป็นจริงถูกต้องมากที่สุด

๔. การจัดทำข้อมูล ในการจัดทำข้อมูลผู้วิจัย ใช้ขั้นตอนดังนี้

๑) การจัดทำข้อมูล ใช้แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม การบันทึกข้อมูล การสนทนา ใช้กล้องบันทึกภาพ

๒) นำข้อมูลที่บันทึกมาสรุปในแต่ละประเด็น และทำการจัดหมวดหมู่เพื่อหาคำตอบตามเนื้อหาของการวิจัย

๓) การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จาก การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม แล้วจัดบันทึกลักษณะ การบรรยาย (Descriptive) เพื่อที่จะนำข้อมูลวิเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้ใหม่ วิเคราะห์ผลการศึกษานี้จะใช้แบบการวิเคราะห์ตามหลักทฤษฎี ซึ่งผู้วิจัยจะใช้กรอบแนวคิดของสุภางค์ จันทวานิช^๕

๔) การวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย (Analytic Induction) ซึ่งเป็นวิธีการสรุปข้อมูลตามปรากฏการณ์ที่สัมผัสได้ หรือมองเห็น เป็นต้น

^๕ สุภางค์ จันทวานิช, **วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์วิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๑-๑๔๔.

๕) การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เอกสารในการบริหารการศึกษา : แนวคิด ทฤษฎี และรูปแบบการบริหารจัดการ ทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่ รูปแบบการบริหารงานวิชาการ, รูปแบบการบริหารงานบุคคล, รูปแบบการบริหารงบประมาณ และรูปแบบการบริหารงานทั่วไป

๕. วิเคราะห์ข้อมูลเอกสารในพระไตรปิฎกและหนังสือเกี่ยวกับการบริหารการศึกษา : แนวคิด ทฤษฎีและรูปแบบการบริหารจัดการ

๑) เชิญผู้ทรงคุณวุฒิมีความรู้ด้านการบริหารและพระพุทธศาสนาสนทนากลุ่ม จำนวน ๖-๘ รูป/คน

๒) การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิมีประสบการณ์ด้านบริหาร จำนวน ๑๐ รูป/คน

ผลการวิจัย

แนวโน้มเชิงทฤษฎีการบริหารการศึกษาสู่การปฏิบัติ

๑. แนวโน้มเชิงทฤษฎีการบริหารงานวิชาการสู่การปฏิบัติ

๑) การวางแผนเกี่ยวกับงานวิชาการ เป็นการวางแผนเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรและการนำหลักสูตรไปใช้ การจัดการล่วงหน้าเกี่ยวกับการเรียนการสอน มีแนวโน้มนำการวางแผนเกี่ยวกับงานวิชาการสู่การปฏิบัติ โดยการเสริมสร้างความมั่นคงของสถาบันหลัก น้อมนำพระราชปณิธานและพระราชกระแสด้านการศึกษา พัฒนาหลักสูตร การเรียนการสอนวิชาที่มีเนื้อหาประวัติศาสตร์และสถาบันพระมหากษัตริย์ พัฒนาระบบการเรียนการสอน เพื่อความปรองดองและสมานฉันท์ เช่น กิจกรรมเพื่อนช่วยเพื่อน ยกย่องระดับวิชาภาษาอังกฤษรองรับ Thailand 4.0

๒) การจัดดำเนินงานเกี่ยวกับการเรียนการสอน เพื่อให้การสอนในสถานศึกษาดำเนินไปด้วยดีและสามารถปฏิบัติได้ จึงต้องมีการจัดการเรียนการสอน มีแนวโน้มนำการดำเนินงานเกี่ยวกับการเรียนการสอนไปสู่การปฏิบัติ และนวัตกรรมการเรียนรู้ ที่มีคุณภาพและมาตรฐาน พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการผลิตครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา พัฒนาคุณภาพครู อาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา

๓) การจัดการบริหารเกี่ยวกับการเรียนการสอน เป็นการจัดสิ่งอำนวยความสะดวก และการส่งเสริมการจัดหลักสูตร และโปรแกรมการศึกษาให้มีประสิทธิภาพและคุณภาพ มีแนวโน้มนำการบริหารเกี่ยวกับการเรียนการสอนสู่การปฏิบัติพัฒนาการจัดการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของสถาบันหลักของชาติ และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ยกย่องคุณภาพและส่งเสริมโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาในเขตพัฒนาพิเศษ ยกย่องคุณภาพและส่งเสริมโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาในพื้นที่พิเศษ

๔) การวัดและประเมินผล กระบวนการเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในด้านการตรวจสอบและวิเคราะห์ผลการเรียน สอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษาในปัจจุบันที่เน้นให้มีการวัดและประเมินผลด้วยระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ การปฏิรูป ICT เพื่อการศึกษา โดยการพัฒนาระบบอินเทอร์เน็ต และระบบฐานข้อมูล High Speed Internet สอดคล้องกับงานวิจัยของ **ชมแข พงษ์เจริญ** ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาารูปแบบการจัดการโรงเรียนเชิงสร้างสรรค์และผลิตภาพในประเทศไทย” สรุปผลการศึกษาว่า ผลการประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับสาระของการพัฒนารูปแบบการจัดการโรงเรียนเชิงสร้างสรรค์และผลิตภาพในประเทศไทย ในด้านที่มาของรูปแบบองค์ประกอบของรูปแบบมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๔.๐๐ และ ๓.๘๓ ตามลำดับ) ส่วนเงื่อนไขและการนำรูปแบบไปใช้มีความเหมาะสมอยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๕๐) สำหรับความเป็นไปได้ของรูปแบบการจัดการโรงเรียนเชิงสร้างสรรค์และผลิตภาพในประเทศไทย จากการประเมินของผู้ทรงคุณวุฒิ พบว่า ที่มาของรูปแบบและองค์ประกอบของรูปแบบมีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๖๗ และ ๓.๘๐ ตามลำดับ) ส่วนเงื่อนไข และการนำรูปแบบไปใช้มีความเหมาะสมอยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๒๐)^๖

๒. แนวโน้มเชิงทฤษฎีการบริหารงานวิชาการสู่การปฏิบัติ

การบริหารงานบุคคลเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยผลักดันให้องค์กรมีประสิทธิภาพโดยการบริหารงานบุคคลผู้บริหารจะต้องให้ความสำคัญกับบุคลากรในองค์กร ได้แก่

๑) มีการกำหนดภารกิจหน้าที่และความรับผิดชอบของบุคลากรอย่างชัดเจน คือ ผู้ปฏิบัติงานรู้บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบและเป้าหมายผลงานทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพที่คาดหวังจากพวกเขา โดยสอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษาในปัจจุบัน การผลิตและพัฒนากำลังคนเพื่อเพิ่มศักยภาพการแข่งขัน เป็นการผลิตและพัฒนาคนให้ตรงกับความต้องการของการพัฒนาประเทศ ดำเนินโครงการสำคัญ รวมทั้งปรับระบบการประเมินสมรรถนะที่สะท้อนประสิทธิภาพการจัดการเรียนการสอนและการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนเป็นสำคัญ

๒) กระบวนการบริหารงานบุคคลมีความชัดเจนและเป็นที่ยอมรับ โดยบุคลากรทุกคนขององค์กรกระบวนการนี้ถือเป็นกติกาที่ทุกคนรับรู้รับทราบเช่นความชัดเจนเรื่องการประเมินผลกระบวนการทางวินัยกระบวนการพิจารณาแต่งตั้งโยกย้าย เป็นต้น สอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษาในปัจจุบัน ด้านการปฏิรูปครู ได้ดำเนินการโครงการสำคัญในหลายเรื่อง มีแนวโน้มกระบวนการบริหารงานบุคคลมีความชัดเจน การพัฒนาศักยภาพครู โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ

^๖ ชมแข พงษ์เจริญ, “การพัฒนาารูปแบบการจัดการโรงเรียนเชิงสร้างสรรค์และผลิตภาพในประเทศไทย”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๔).

๓) มุ่งผลงานที่มีคุณภาพจากบุคลากร เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนและหน่วยงาน การปฏิบัติราชการนั้นต้องมุ่งเป้าหมายผลงานให้เกิดต่อสังคมเป็นหลัก ดังนั้น การบริหารงานบุคคลก็ต้องมุ่งให้ผู้ทำงานมีผลงานที่เป็นไปตามเป้าหมายดังกล่าวความคุ้มค่าของค่าตอบแทนที่รัฐให้แก่ผู้ทำงานจึงวัดได้จากผลงานที่เป็นประโยชน์ตามเป้าหมายที่กำหนด มีแนวโน้มมุ่งผลงานที่มีคุณภาพจากบุคลากรสู่การปฏิบัติ โดยจัดหลักสูตรในการอบรมครูให้มีความเชื่อมโยงกับการได้รับวิทยฐานะและการได้รับใบอนุญาตประกอบวิชาชีพครู

๔) เน้นหลักคุณธรรม คือ มีความคงเส้นคงวาไม่มีอคติไม่เห็นแก่หน้าใครเน้นหลักการยึดถือผลงานเป็นหลัก หลักการนี้ถือเอาความรู้ความสามารถการปฏิบัติตนและผลการทำงานเป็นเครื่องวัดความดีความชอบโดยไม่เอาความรู้สึกหรือความรู้จักมักคุ้นส่วนตัวเป็นตัวกำหนด สอดคล้องกับการปฏิรูปการศึกษา ด้านการปฏิรูปการบริหารจัดการ ได้มีการปรับระบบการบริหารจัดการในหลายเรื่อง ดังนี้ พัฒนาการจัดการศึกษาในรูปแบบ Partnership School โดยบูรณาการเทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อการศึกษາให้สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกัน ทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐานและระบบเครือข่าย ด้านระบบข้อมูลสารสนเทศเพื่อการศึกษา ด้านสื่อและองค์ความรู้

๓. แนวโน้มเชิงทฤษฎีการบริหารงานงบประมาณสู่การปฏิบัติ

งบประมาณเป็นส่วนส่งเสริมการบริหารองค์กรให้มีประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จในการบริหารงานทุกด้านขององค์กร การบริหารงบประมาณเป็นสิ่งที่ผู้บริหารจะต้องใส่ใจและดูแลไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดเพราะเป็นเรื่องของความอยู่รอดขององค์กร

๑) การจัดเตรียม การจัดเตรียมงบประมาณทั้ง ๒ ด้าน คือ วงเงินงบประมาณรายรับและวงเงินงบประมาณรายจ่ายในขั้นตอนการจัดเตรียมงบประมาณ มีแนวโน้มการจัดเตรียมงบประมาณสู่การปฏิบัติ ได้แก่ ปรับปรุงโครงสร้างการบริหารจัดการศึกษา เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการสถานศึกษา

๒) การอนุมัติ การพิจารณางบประมาณ ที่หน่วยงานเสนอขึ้นมาโดยผู้มีอำนาจในการอนุมัติงบประมาณ มีอำนาจที่จะวิเคราะห์ตัดและแก้ไขเปลี่ยนแปลงงบประมาณได้แต่ต้องอยู่ภายในวงเงินงบประมาณที่เสนอมา มีแนวโน้มการจัดเตรียมงบประมาณสู่การปฏิบัติ

๓) การบริหาร การควบคุมการใช้จ่ายงบประมาณให้เป็นไปตามแผนงาน งานและโครงการที่ได้รับอนุมัติงบประมาณ เพื่อป้องกันการรั่วไหลโดยการควบคุมการเบิกจ่ายเงิน การตรวจสอบตามระเบียบที่หน่วยงานกำหนด มีแนวโน้มการบริหารงบประมาณสู่การปฏิบัติ

๔. แนวโน้มเชิงทฤษฎีการบริหารงานทั่วไปสู่การปฏิบัติ

๑) **ด้านสภาพแวดล้อม** สภาพแวดล้อมในสถานศึกษามีส่วนสำคัญที่ช่วยสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนและการปฏิบัติงานในสถานศึกษาให้มีประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จ โดยสร้างบรรยากาศที่ดีหรือบรรยากาศแบบเปิด เป็นบรรยากาศแห่งความร่วมมือร่วมใจมีการให้เกียรติแก่กันและกัน ให้ความเชื่อถือ ไว้วางใจมีความเกรงใจ มีความพึงพอใจในการทำงาน ไม่มีการขัดขวาง ทุกคนมีความรู้สึกความเป็นเจ้าของ มีขวัญและกำลังใจที่ดีในการทำงาน ซึ่งจัดว่าบรรยากาศประเภทนี้เป็นบรรยากาศที่พึงประสงค์

มีแนวโน้มบรรยากาศที่ดีหรือบรรยากาศแบบเปิดสู่การปฏิบัติ ได้แก่ จัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ สภาพแวดล้อมที่เป็นวัตถุ เช่น บริเวณโรงเรียน อาคารเรียน อาคารประกอบ ห้องเรียน ห้องประกอบ ครุภัณฑ์ และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ สิ่งชี้นำถึงลักษณะ สภาพแวดล้อมทางวิชาการ ได้แก่ การจัดบรรยากาศการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน ตลอดจนการจัดบริการ

๒) **ด้านการมีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษา** การมีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษาเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลที่เห็นผลเป็นรูปธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **ดวงเดือน พันธุนาวิน** ได้ศึกษาเรื่อง “การพบสมมุติฐานสำคัญเกี่ยวกับความพึงพอใจในภาวะผู้นำตามทฤษฎี Fieldle จากการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรมในประเทศไทย” ผลการศึกษาพบว่า^๗ “ภาวะผู้นำของไทยจะได้รับความพึงพอใจขึ้นอยู่กับความนิยมของคนส่วนใหญ่ แม้ผู้นำเหล่านั้นจะมีได้กระทำประโยชน์ประการใดให้แก่กลุ่มชนเหล่านั้นมากมาย สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจในประเทศไทยพบว่า ผู้นำที่ได้รับความนิยมชมชอบของคนส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำที่มีคุณภาพ โดยคุณภาพที่ดีของผู้นำจะประกอบไปด้วยคุณลักษณะสำคัญทั้งทางจิตวิทยาและพฤติกรรม แต่ตามทฤษฎีของ Fieldler จะสนับสนุนผู้นำไทยเฉพาะบุคลิกด้านจิตวิทยาดีประการเดียว”

รูปแบบการบริหารจัดการศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการ ได้กำหนดขอบข่ายของการบริหารงานในสถานศึกษาไว้ ๔ กลุ่ม ได้แก่ การบริหารงานวิชาการ การบริหารงบประมาณ การบริหารงานบุคคล การบริหารทั่วไป โดยสอดคล้องกับรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน ได้มอบจุดเน้นเชิงนโยบาย แนวทางการดำเนินงาน และโครงการสำคัญของกระทรวงศึกษาธิการโดยยึดกรอบยุทธศาสตร์ชาติ เพื่อสร้างความมั่นคง พัฒนา

^๗ ดวงเดือน พันธุนาวิน, “ภาวะผู้นำทางการเมือง”, วารสารพัฒนบริหารศาสตร์ ๓๙, ๔ (ธันวาคม ๒๕๖๒): ๙๙.

กำลังคนและสร้างความสามารถในการแข่งขัน พัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพคน การพัฒนาหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล การผลิต พัฒนาครู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษา สร้างโอกาส ความเสมอภาค และการลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา สร้างโอกาสและความเสมอภาคทางการศึกษาโดยยกระดับคุณภาพสถานศึกษา เพิ่มโอกาสทางการศึกษาผ่านเทคโนโลยีดิจิทัล และจัดระบบการคัดเลือกเข้าเรียนมหาวิทยาลัย (Admission) เสริมสร้างคุณภาพชีวิตประชาชนที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม พัฒนาหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน และพัฒนาระบบและการบริหารจัดการ พัฒนาระบบบริหารจัดการ เรื่องกฎหมายปรับปรุงระบบการบริหารงานบุคคลของข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา การจัดตั้งกระทรวงอุดมศึกษา ที่เป็นรูปธรรม ชัดเจน การขับเคลื่อนนโยบายระดับพื้นที่ ให้บริหารจัดการโรงเรียนแม่เหล็กและโรงเรียนขนาดเล็ก

วิเคราะห์แนวโน้มเชิงทฤษฎีและรูปแบบการบริหารการศึกษาสู่การปฏิบัติ

๑) แนวโน้มการบริหารวิชาการสู่การปฏิบัติตามหลักพุทธบูรณาการ โดยการเสริมสร้างความมั่นคงของสถาบันหลัก น้อมนำพระราชปณิธานและพระราชกระแสด้านการศึกษา พัฒนาหลักสูตร การเรียนการสอนวิชาที่มีเนื้อหาเกี่ยวประวัติศาสตร์และสถาบันพระมหากษัตริย์ พัฒนาระบบการเรียนการสอน เพื่อความโปร่งใสและสมานฉันท์ เช่น กิจกรรมเพื่อนช่วยเพื่อน ยกระดับวิชาภาษาอังกฤษรองรับ Thailand 4.0 โดยนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการร่วมกับแนวทางปฏิบัติ คือ หลักปัญญา ๓ มาบูรณาการบริหารงานวิชาการ ได้แก่ สุตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจอันเกิดจากการฟัง อ่าน สนทนา เรียนรู้ก่อให้เกิดปัญญา ที่ส่งผลกระทบต่อการเรียนรู้ รวมถึงปัจจัยภายนอก อันได้แก่ คู่มือ ตำรา สถานที่ สิ่งแวดล้อม องค์กรความรู้ต่างๆ ฯลฯ เป็นต้น จินตามยปัญญา หมายถึง ความรู้ความเข้าใจ ทำให้เกิดปัญญาจากการคิดหาแนวทางนวัตกรรมหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมหรือก่อให้เกิดกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นเหตุ เป็นผล และมีวิจารณ์ญาณ ภาวนามยปัญญา หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจที่ก่อให้เกิดปัญญาจากการปฏิบัติ การกระทำกิจกรรมที่ให้ผู้เรียนปฏิบัติ และเกิดความรู้ความเข้าใจได้ด้วยตนเอง

๒) แนวโน้มการบริหารงานบุคคลสู่การปฏิบัติตามหลักพุทธบูรณาการ พัฒนาระบบการผลิตและพัฒนาครูที่มีคุณภาพและมีจิตวิญญาณของความเป็นครู เน้นครูผู้สอนให้มีวุฒิตรงตามวิชาที่สอน นำเทคโนโลยีสารสนเทศและเครื่องมือที่เหมาะสมมาใช้ในการเรียนการสอน เพื่อเป็นเครื่องมือช่วยครู หรือเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น การเรียนทางไกล การเรียนโดยระบบอิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น รวมทั้งปรับระบบการประเมินสมรรถนะที่สะท้อนประสิทธิภาพการจัดการเรียน การสอนและการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนเป็นสำคัญ จัดโครงการผลิตครูเพื่อพัฒนาท้องถิ่น มอบให้สำนักงานคณะกรรมการ

การศึกษาขั้นพื้นฐานและสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา เป็นหน่วยงานหลักดำเนินการสรรหาครู (การผลิต รูปแบบการสรรหา การบรรจุแต่งตั้ง การติดตามพร้อมการพัฒนา) เปิดโอกาสให้คนเก่งมาเป็นครู

การบริหารงานบุคคลในปัจจุบันในศตวรรษที่ ๒๑ ผู้บริหารจะต้องวางนโยบาย แผนการพัฒนาบุคลากรประจำปีและปฏิบัติตามแผนให้ชัดเจนและประยุกต์กับหลักอิทธิบาท ๔ หลักปฏิบัติที่เป็นบันไดแห่งความสำเร็จในการปฏิบัติกิจทุกอย่าง ๑) ฉันทะ ความพอใจในการบริหาร ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ๒) วิริยะ ความเพียรไม่ท้อถอยในการประกอบกิจนั้นๆ ด้วยการลงมือปฏิบัติอย่างไม่ย่อท้อ ๓) จิตตะ เอาใจใส่ไม่ทอดธุระในเรื่องนั้นๆ ด้วยการร่วมกันตัดสินใจปฏิบัติตามแผนที่วางไว้อย่างถูกต้องและเหมาะสม ๔) วิมังสา จะต้องทำงานนั้นต่อไป บันไดสู่ความสำเร็จสี่ประการที่กล่าวนี้ข้อสุดท้ายสำคัญสุดเพราะเป็นการพิจารณาร่วมกันติดตามผลงานที่ทำและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน ร่วมกันคิดพัฒนาปรับปรุงให้งานดีขึ้นเพื่อรับผลประโยชน์ที่ได้จากการบริหารเพื่อความสำเร็จและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

๓) **แนวโน้มการบริหารงานงบประมาณสู่การปฏิบัติตามหลักพุทธบูรณาการ** การบริหารจัดการเรื่องเงินมีความเสี่ยงสูงผู้บริหารจะต้องรู้และเข้าใจรวมถึงจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและแม่นยำกับกฎระเบียบ โดยผู้บริหารจะต้องมีการวางแผนงบประมาณ กำหนดผลผลิตและการคำนวณต้นทุน จัดระบบจัดซื้อจัดจ้าง บริหารการเงินและการควบคุมงบประมาณ รายงานทางการเงินและผลดำเนินงาน บริหารสินทรัพย์ ตรวจสอบภายใน สถานศึกษาต้องมีฝ่ายรับผิดชอบในการตรวจสอบภายใน มีอิสระในการดำเนินงาน มีหน้าที่ความรับผิดชอบที่ชัดเจน เน้นการตรวจสอบทางการเงิน และผลโดยนำหลักการดำเนินงานการใช้ทรัพย์สินในพุทธศาสนานั้นได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สอยทรัพย์สิน เงินทองที่หามาได้

๔) **แนวโน้มการบริหารงานทั่วไปสู่การปฏิบัติตามหลักพุทธบูรณาการ** จัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ สภาพแวดล้อมที่เป็นวัตถุ เช่น บริเวณโรงเรียน อาคารเรียน อาคารประกอบ ห้องเรียน ห้องประกอบ ครุภัณฑ์ และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ สภาพแวดล้อมทางวิชาการ ได้แก่ การจัดบรรยากาศการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน ตลอดจนการจัดบริการเพื่อส่งเสริม สนับสนุนทางวิชาการต่าง ๆ โดยการจัดสภาพแวดล้อมในพุทธศาสนาประกอบด้วย สัปปายะ ๗ คือ สิ่งที่เหมาะสม สิ่งที่เกี่ยวข้อง ช่วยสนับสนุนในการบำเพ็ญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ในองค์กร ได้แก่ อวาสาสัปปายะ หมายถึง ที่อยู่ซึ่งเหมาะสม เช่น ไม่พลุกพล่านจอแจ โครจรสัปปายะ หมายถึง อาหาร ทางสัญจรสะดวก ไม่ไกลไม่ไกลเกินไป ภัตตสัปปายะ หมายถึง การพูดคุยที่เหมาะสม บุคคลสัปปายะ หมายถึง บุคคลที่ถูกต้องกันเหมาะสมกันมีความเป็นกัลยาณมิตร โภชนสัปปายะ หมายถึง

อาหารที่เหมาะสม เช่น ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ อุดมด้วยวิตามิน หมายถึง ดินฟ้าอากาศธรรมชาติ แวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ไม้หนาวเกินไป ไม้ร้อนเกินไป เป็นต้น อิริยาบถที่เหมาะสม หมายถึง อิริยาบถที่เหมาะสม

การมีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษาสู่การปฏิบัติ ได้แก่ พัฒนาหลักสูตร กระบวนการเรียน การสอน การวัดและประเมินผลผลิต พัฒนาคู คณาจารย์และบุคลากรทางการศึกษา ยุทธศาสตร์ผลิต และพัฒนากำลังคน รวมทั้งงานวิจัยที่สอดคล้องกับความต้องการ ของการพัฒนาประเทศ ยุทธศาสตร์ ขยายโอกาสการเข้าถึงบริการทางการศึกษา และการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต การบริหาร แบบมีส่วนร่วมมาบูรณาการร่วมกับหลักพุทธธรรม คือ หลักสาราณียธรรม ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความ ระลึกถึงกัน ถือว่าเป็นธรรมที่เป็นพลังในการสร้างความสามัคคี มีอยู่ 6 ข้อ คือ กายกรรม อันประกอบด้วย เมตตา วชิกรรม อันประกอบด้วยเมตตา มโนกรรมอัน ประกอบด้วยเมตตา สาธารณโภคี คือ การรู้จักแบ่งสิ่งของให้กันและกันตามโอกาสอันควร สีสสามัญญตา คือ ความรักใคร่สามัคคี รักษาศีล อย่างเคร่งครัด ทิฐีสสามัญญตา คือ การมีความเห็นร่วมกัน ไม่เห็นแก่ตัว รู้จักเคารพและรับฟัง ความคิดเห็นของผู้อื่นร่วมมือร่วมใจในการสร้างสรรค์สังคมให้เกิดความสงบ

สรุปการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

การบริหารการศึกษา : แนวคิด ทฤษฎีและรูปแบบการบริหารจัดการโดย การบริหารงานวิชาการ ตามแผนการศึกษาแห่งชาติ โดยการเสริมสร้างความมั่นคงของสถาบันหลัก น้อมนำพระราชปณิธาน และพระราชกระแสด้านการศึกษา พัฒนาหลักสูตร การเรียนการสอนวิชาที่มีเนื้อหาเกี่ยวประวัติศาสตร์ และสถาบันพระมหากษัตริย์ พัฒนาระบบการเรียนการสอน เพื่อความปรองดองและสมานฉันท์ เช่น กิจกรรมเพื่อนช่วยเพื่อน ยกย่องวิชาภาษาอังกฤษรองรับ Thailand 4.0 ส่งเสริม สนับสนุนให้คน ทุกช่วงวัยมีทักษะ ความรู้ความสามารถและการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเหมาะสม

การบริหารงานบุคคล ตามแผนอัตรากำลัง พัฒนาระบบการผลิตและพัฒนาครูที่มีคุณภาพและมีจิตวิญญาณของความเป็นครู เน้นครูผู้สอนให้มีวุฒิตรงตามวิชาที่สอน นำเทคโนโลยีสารสนเทศและ เครื่องมือที่เหมาะสมมาใช้ในการเรียนการสอน เพื่อเป็นเครื่องมือช่วยครูหรือเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น การเรียนทางไกล การเรียนโดยระบบอิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น รวมทั้งปรับระบบการประเมินสมรรถนะ ที่สะท้อนประสิทธิภาพการจัดการเรียน การสอนและการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนเป็นสำคัญ

การบริหารงบประมาณ โปร่งใส ตรวจสอบได้ ปรับปรุงโครงสร้างการบริหารจัดการศึกษา เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการสถานศึกษา ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการจัด การศึกษา ปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับระบบการเงินเพื่อการศึกษาที่ส่งผลต่อคุณภาพและประสิทธิภาพ

การจัดการศึกษา มีการวางแผนงบประมาณ กำหนดผลผลิตและการคำนวณต้นทุน จัดระบบจัดซื้อจัดจ้าง บริหารการเงินและการควบคุมงบประมาณ รายงานทางการเงินและผลดำเนินงาน บริหารสินทรัพย์ และตรวจสอบภายในเมื่อได้งบประมาณมาแล้วก็จัดสรรงบประมาณอย่างถูกต้อง โปร่งใส และสามารถตรวจสอบได้นำทรัพย์สินที่ถูกต้องและได้มาอย่างสุจริตไปบริหารจัดการ

การบริหารงานทั่วไป ร่วมกับชุมชน มีแนวโน้มการมีส่วนร่วมในการบริหารการศึกษาสู่การปฏิบัติ ได้แก่ พัฒนาหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน การวัดและประเมินผล ผลิต พัฒนาคูณคณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา ยุทธศาสตร์ผลิตและพัฒนากำลังคน รวมทั้งงานวิจัยที่สอดคล้องกับความต้องการ ของการพัฒนาประเทศ ส่งเสริมให้ปฏิบัติตามหลักสาราณียธรรม ได้แก่ สร้างความสามัคคี อนุเคราะห์ช่วยเหลือและเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น ไม่รังแกทำร้ายผู้อื่น มีวาจาที่ดี สุภาพ อ่อนหวาน ไม่คิดมุ่งร้ายพยาบาท แบ่งปันไม่เอาัดเอาเปรียบกันและร่วมกันคิดแก้ไขปัญหาและรับผลประโยชน์ร่วมกัน

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. **กระทรวงศึกษาธิการกับการขับเคลื่อนปฏิรูปการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๒.
- ชมแข พงษ์เจริญ. “การพัฒนารูปแบบการจัดการโรงเรียนเชิงสร้างสรรค์และผลิตภาพในประเทศไทย”. **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์**. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๔.
- ดวงเดือน พันธมนาวิน. “ภาวะผู้นำทางการเมือง”. **วารสารพัฒนบริหารศาสตร์** ๓๙. ๔ ธันวาคม ๒๕๔๒.
- บำรุง สุขพรรณ. “การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์”. **รายงานการวิจัย**. คณะวารสารศาสตร์ และสื่อสารมวลชน: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **บริหารองค์กรแนวพุทธเลือกธรรมะให้ตรงกับปัญหาฝ่าวิกฤต**. กรุงเทพมหานคร : หนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ, ๒๕๕๓.
- พิสมัย แผงนุเคราะห์ และคณะ. “การศึกษาของคณะสงฆ์กับการปฏิรูปการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒”. **รายงานการเสวนาทางวิชาการ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๔.
- วิโรจน์ สารรัตน์. **การบริหารการศึกษา หลักการ ทฤษฎี หน้าที่ ประเด็นและบทวิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๖.

ศุภลักษณ์ เศษะพานิช. “การพัฒนาระบบการบริหารที่มุ่งเน้นความเป็นเลิศของสถานศึกษาเอกชน”.

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. “สภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย”. รายงาน

วิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,

๒๕๒๖.

สุภางค์ จันทวานิช. วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๔๐.

